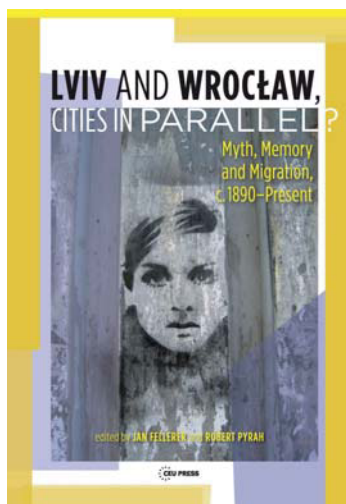

Lviv and Wrocław, cities in Parallel? Myth, Memory and Migration, c. 1890 – Present, ed. Jan Fellerer, Robert Pyrah, Central European University Press, Budapest – New York 2020, ss. 358

Recenzowana praca, jak wskazuje podtytuł, jest próbą odmiennego spojrzenia na wrocławsko-lwowski paralelizm. Temat od niemal osiemdziesięciu lat jest mitologizowany – rodzi wiele nieudomówień oraz nieścisłości historycznych. Jan Fellerer już we wstępie wspomina o prawdopodobnie najbardziej znanym micie – przeniesieniu mieszkańców Lwowa bezpośrednio do Wrocławia (s. 2).

Zbiór otwiera *Introduction* autorstwa wyżej wspomnianego naukowca (s. 1-9), w którym przybliżył on czytelnikowi charakterystykę redagowanego przez siebie tomu. Robert Pyrah, w *A Place Called Home? Nation, Locality and the "Parallel" Polish-Ukrainian Histories of Wrocław and Lviv* (s. 11-30), skupił się natomiast na analizie tytułowego problemu związanego z „miejscem”. Żałuję, że autor odwołując się do literatury przedmiotu, wybiórczo zastosował aparat naukowy. Pyrah stwierdzając: “Gregor Thum, in his definitive work on Wrocław’s reconstruction as Polish after World War II, estimates no more than a third of the population came from pre-war Lwów, with larger populations coming from central Poland, that is, places like present-day Świętokrzyskie” (s. 13), nie opatrzył swoich słów przypisem. Czytelnik zaznajomiony z tematem wie, że autor miał na myśli monografię Thuma, *Uprooted. How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions*. Nie została jednak podana strona, z której zaczerpnął on tę informację. Domyślam się, że Pyrah odwołuje się do rozważań Thuma¹ opartych na analizie Ireny Turnau². Słusznie podkreślona została zmiana w polskiej historiografii dotycząca tzw. „Ziem Odzyskanych”. Tak jak autor, zwrot ten umieszczam w cudzysłowie, ze względu na toczącą się dyskusję naukową, o której wspomniałem już na marginesie w innej mojej pracy³. Keely Stauter-Halsted w *Population Movement and the Liberal State:*

¹ Gregor Thum, *Uprooted. How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions*, tłum. z niem. Tom Lampert, Allison Brown, tłum. źródół polskich W. Martin, Jasper Tilbury, Wrocław 2011, s. 94-96. Konsekwentnie będę się odwoływał do wydania anglojęzycznego, z uwagi na język recenzowanego dzieła. Pamiętać należy, że praca Thuma przetłumaczona została na język polski: Gregor Thum, *Obce miasto – Wrocław 1945 i potem*, z niem., przeł. Małgorzata Słabicka, Wrocław 2006 [i następne wydania].

² Irena Turnau, *Studia nad strukturą ludnościową polskiego Wrocławia*, Poznań 1960.

³ K. Rosner-Leszczczyński, K. Bekieszczyk, *Gotyk w służbie oficjalnej narracji o Ziemiach Zachodnich? Przewodnik po zabytkach Wrocławia z informatorem w kontekście architektonicznych uwarunkowań Wrocławia w latach 40. XX w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 2021, 1 (76), s. 88-89. Szczególną uwagę warto poświęcić pracy, którą przytoczyłem na końcu: K. Siewior, *Ziemie Odzyskane – od geografii wyobrażonej do negatywnego mnemotoposu (prolegomena)*, [w:] „Ziemie Odzyskane”. W poszukiwaniu nowych narracji, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 63–70.

The Polskie Towarzystwo Emigracyjne and the Regulation of Labor Migration from Lviv's Hinterlands (s. 31-53) poruszyła wątek emigracji. Temat opracowany został rzetelnie, między innymi ze względu na wykorzystanie pokażnej liczby polskojęzycznych źródeł i archiwaliów. Łukasz Tomasz Sroka podjął się tematu *Jews in Lviv at the Turn of the 20th Century: On the Road to Modernization* (s. 55-76). Pracę zilustrował skanami archiwaliów z własnej kolekcji, co wyróżnia ją spośród innych tekstów w tomie. Jest to jedna z wielu publikacji Sroki, w której podejmuje on temat przedwojennej ludności żydowskiej. Warto przypomnieć chociażby jego znaną i cenną monografię *Żydzi w Krakowie: studium o elicie miasta 1850–1918*⁴. Dalej, Oksana Vynnyk w *Beyond National: "Posttraumatic Identity" of Disabled War Veterans in Interwar Lviv* (s. 77-99), skupiła się na losie inwalidów wojennych. Do opracowania tematu podeszła sumiennie zestawiając ze sobą archiwalia, m.in. kalendarze *Inwalida* wydawane przez Zarząd Główny Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej. W pracy zastosowała klarowny podział, skupiając się na wybranych aspektach. Przybliżyła czytelnikowi m.in. samobójstwo Jana Kosa i jego skutki (na przykład wpływ na debatę dotyczącą osób poszkodowanych w wyniku działań zbrojnych (s. 86)). Anna Holzer-Kawałko w *East Meets West: Polish-German Coexistence in Lower Silesia through the Memories of Polish Expellees, 1945–1947* (s. 101-122) poruszyła trudną historię Wrocławia bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej. Przytaczając kolejne wspomnienia Polaków i poddając je analizie, udało jej się zbudować bardzo płynną narrację. Świadcstwa, które wybrała nierzadko ukazywały „ludzką twarz” Niemców na ZZiP⁵. Żałuję, że Autorka nie zdecydowała się na odwołanie do jednej z najważniejszych prac socjologicznych dotyczących osławiania kulturowego terenów Nadodrza autorstwa Beaty Halickiej⁶. Pomocne mogło okazać się również opracowanie Joanny Nowosielskiej-Sobel⁷. Prace te pozwoliłyby pogłębić analizę dotyczącą pierwszych powojennych lat na Dolnym Śląsku. Beata Halicka prezentuje problematykę wspólnej koegzystencji Polaków i Niemców klasyfikując ją jako okres przejściowy⁸. Ukazała także występujące w polskim społeczeństwie zjawisko niemieckiej winy kolektywnej⁹. Mayhill Courtney Fowler podjęła się realizacji tematu: *Tylko we Lwowie: Tango, Jazz, and Urban Entertainment in a Multi-ethnic City* (s. 123-140). Wyróżniające się na tle innych zagadnienie, które przedstawiła, omówione zostało w równie niecodzienny sposób. Fowler, już w pierwszym przypisie umieściła łącze internetowe, które przenosi czytelnika do filmu *Włóczęgi* z 1939 roku (s. 123). Merytorycznie, praca Fowler również stoi na wysokim poziomie i pomimo że temat ten nie należy do zagadnień, które badam, z dużą przyjemnością się z nim zapoznałem. Sofia Dyak w *Impressions of Place: Soviet Travel Writings and the Discovery of Lviv, 1939–40* (s. 141-168) pokazała sposób w jaki opisywano i przedstawiano Lwów.

⁴ Ł.T. Sroka, *Żydzi w Krakowie: studium o elicie miasta 1850–1918*, Kraków 2008.

⁵ Ziemie Zachodnie i Północne, inaczej: tzw. „Ziemie Odzyskane”.

⁶ B. Halicka, *Polski Dziki Zachód. Przymusowe migracje i kulturowe osławianie Nadodrza 1945–1948*, przekład z niemieckiego A. Łuczak, Kraków 2015.

⁷ J. Nowosielska-Sobel, „Oswajanie krajobrazu” na Dolnym Śląsku w drugiej połowie lat 40. XX w., [w:] *Ziemie Zachodnie – historia i perspektywy*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2011, s. 47-61.

⁸ B. Halicka, *Polski Dziki Zachód...*, s. 205.

⁹ *Ibidem*, s. 206.

Pisała: „This article analyses the ways in which the city of Lwów, specifically, was approached, described, and communicated to Soviet audiences” (s. 143). Niewątpliwie, cel który postawiła sobie autorka został zrealizowany, a wybrany przez nią temat jest nowatorskim spojrzeniem na ujęty w tytule problem. Mikołaj Kunicki w *Imperfect Metropolis: The Evolving Projections of Wrocław in Polish Feature Films* (s. 169-186) skupił się na kwestiach związanych z kinematografią. Uilleam Blacker w *The Bu-Ba-Bu and the Reorientation of Ukrainian Culture: The Carnival City and the Palimpsestual Past* (s. 187-217) ukazał wyjątkową grupę literacką, która tworzyła utwory parodystyczne w duchu ukraińskiego odrodzenia narodowego. Halyna Bodnar w *Memory, and Lack of Memory, of Others: The Image of the Jewish and the Polish Neighbor in Oral Reflections of Lviv's Current Inhabitants* (s. 219-255) zbadała sylwetkę dawnych mieszkańców Lwowa w świadomości współczesnych mieszkańców. Autorka wprowadziła system kategoryzacji, który dzieli ankietowanych mieszkańców na trzy grupy, według klucza wiekowego. Barbara Pabjan w *City, Memory, and Identity: The Case of Wrocław after 1945* (s. 257-290) przeprowadziła, w mojej ocenie, bardzo istotną analizę dotyczącą świadomości historycznej oraz roli jaką odgrywa historia we wrocławskiej społeczności. Wykazała, że tożsamość rekonstruowana jest przez trzy rodzaje czynników: narrację o przeszłości, wzorce normatywne i praktyki społeczne (s. 262). Poszczególne badania przeprowadzone zostały na grupie kilkuset mieszkańców, a ich wyniki wprowadziły mnie w zakłopotanie. Okazuje się, że 65% wrocławian twierdzi, że nie jest zainteresowane historią miasta. Jednocześnie 80% z nich uważa, że jego historia jest bardzo ważna (s. 267). Autorka tłumaczy ten fakt postrzeganiem historii jako wartości symbolicznej i jest to, w mojej ocenie, bardzo cenne spostrzeżenie. Dodam tylko, że wynik 80% był dla mnie pozytywnym zaskoczeniem, szczególnie przy coraz częstszych próbach lekceważenia historii jako dziedziny naukowej. Katarzyna Kotyńska w *Contemporary Lviv: Facing the Past-Reinterpreting the Past* (s. 291-310) skupiła się na literaturze i projektach odwołujących się do szeroko pojętej przeszłości. Ewa Sidorenko w *Building Bridges Between Breslau and Wrocław: A Case Study from the European Capital of Culture Initiative, 2016* (s. 311-335) omówiła tendencje związane z budową narracji historycznej w świetle uzyskania przez Wrocław tytułu Europejskiej Stolicy Kultury. Zbiór zamyka krótka praca Jacka Purchli *Afterword: Central European Cities as Laboratories of Memory... and Oblivion-Lviv and Wrocław Contrasted* (s. 337-348). Umieszczenie pracy Purchli na końcu zbioru oceniam bardzo pozytywnie. Autor w swobodny sposób podsumowuje rozważania poprzednich autorów nadając im szerszą perspektywę. Wspomina chociażby, że „For the first Polish settlers who arrived here, the ruins of German Breslau were, after all, their enemy's cultural heritage. Over the following decades, the thinking of subsequent generations of people in Wrocław about the new homeland evolved considerably” (s. 343). Należy przy tym pamiętać o analizie Beaty Halickiej, która zauważyła, że osadnicy nierzadko byli pod wrażeniem zamożności miast i standardu życia. Na „Dzikim Zachodzie” łączyły się zatem zazdrość z niechęcią i wrogością¹⁰. Równie

¹⁰ B. Halicka, *Polski Dzikie Zachód...*, s. 201.

ciekawą kwestię zauważył Marek Ordyłowski – u części mieszkańców Wrocławia, brak poszanowania mienia wynikał z łatwości w jego uzyskaniu¹¹.

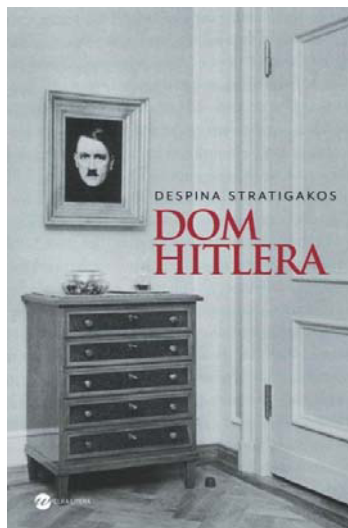
Recenzowana pozycja jest pracą interdyscyplinarną, w której przeplatają się różne dziedziny nauk humanistycznych – począwszy od historii, skończywszy na kulturoznawstwie i literaturoznawstwie. Sam praktykuję badania na pograniczu wielu dziedzin, które są szczególnie istotne dla analizy skomplikowanych procesów zachodzących w pierwszych latach powojennych (np. oswajania krajobrazu kulturowego¹²). Pozytywnie oceniam dobór tematów, chociaż odczuwam duży niedosyt związany z historią Wrocławia. Można odnieść wrażenie, że Lwów cieszy się zdecydowanie większym zainteresowaniem badaczy.

Wszystkie prace w tomie prezentują wysoki poziom merytoryczny. Autorzy w większości zdecydowali się na wyodrębnienie wniosków swoich badań, te natomiast zaprezentowane zostały w osobnych rozdziałach. Wykorzystane przez nich metody badawcze są bardzo zróżnicowane, o czym już wspomniałem. Cel pracy – odmitologizowanie i zbadanie procesów historycznych zachodzących w dwóch, oddalonych od siebie o blisko 600 km miastach niewątpliwie został osiągnięty. Czytelnik otrzymał rozbudowaną, wielotematyczną pracę poruszającą aspekty historyczne, kulturowe, literackie, filmowe i polityczne dotyczące przede wszystkim Lwowa, ale też Wrocławia.

KACPER ROSNER-LESZCZYŃSKI

Uniwersytet Wrocławski

rosner.leszczyński@gmail.com

Despina Stratigakos, *Dom Hitlera*, tłum. J. Dzierzowski, Wielka Litera, Warszawa 2017, ss. 431

Osoba Adolfa Hitlera niemal od samego zakończenia drugiej wojny światowej stanowi przedmiot ożywionych badań prowadzonych przez szereg badaczy i specjalistów różnorodnych dyscyplin naukowych. Rozbudzony przez lidera NSDAP rasistowski fanatyzm, który pchnął w objęcia partii nazistowskiej naród niemiecki, a w konsekwencji zaowocował tragedią globalnego konfliktu oraz śmiercią przeszło 60 milionów ludzi, skłonił międzynarodowe środowisko naukowe do wszechstronnej analizy postaci wodza III Rzeszy. Prowadzono je nie tylko pod kątem jego ekstremalnych poglądów politycznych,

¹¹ M. Ordyłowski, *Życie codzienne we Wrocławiu 1945–1948*, Wrocław 1991, s. 74.

¹² Szerzej na ten temat w przywołanej wcześniej monografii: B. Halicka, *Polski Dziś Zachód...*